

hale gelmiştir. 3. Zamanla dilin gelişmesi sonucu kelimelerin hakiki mânaları yanında mecazi mânalar da ortaya çıkmış ve bunların bir kısmı hakiki mânasının aksini ifade edince kelime ezdâdan sayılmıştır.

Bu şekliyle Arapça'dan başka dillerde bulunmayan ezdâd konusu üzerinde muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Filolojiye dair eserlerde, meselâ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *el-Ğarîbü'l-muşannef*, İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib*, Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin *Fıkhü'l-luğa ve ħaşâ'îşü'l-'Arabîyye* ve İbn Sîde'nin *el-Muħaşşas*'ında ezdâda ayrılan fasıl veya bablardan başka bu konuyla ilgili otuzdan fazla müstakil eser yazılmıştır (geniş bilgi için bk. Ahmed Şerkâvî İkbâl, s. 295-301; M. Hüseyin Âl-i Yâsîn, *MMİlr.*, XXXV/2, s. 331-335). Bu eserlerin başlıcaları şunlardır: 1. Kutrub (ö. 206/821), *el-Ezdâd* (İnşr. Hans Kofler), *Islamica*, 1931, V, 241-284, 385-461, 493-544). 2. Asmaî, *Kitâbü'l-Ezdâd* (İnşr. August Haffner, nâşirin *Şelâsetü kütüb fi'l-ezdâd*'ı içinde), Beyrut 1912, s. 5-70). 3. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Hârûn et-Tevvezî, *el-Ezdâd* (İnşr. M. Hüseyin Âl-i Yâsîn), Beyrut 1983). 4. İbnü's-Sikkî, *Kitâbü'l-Ezdâd* (İnşr. August Haffner, nâşirin *Şelâsetü kütüb fi'l-ezdâd*'ı içinde), Beyrut 1912, s. 163-220). 5. Ebû Hâtîm es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Maklûb lafzuhû fi kelâmi'l-'Arab ve'l-müzâli 'an cihetihi ve'l-ezdâd* (İnşr. August Haffner, nâşirin *Şelâsetü kütüb fi'l-ezdâd*'ı içinde), Beyrut 1912, s. 71-162). 6. Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd* (İnşr. M. T. Houtsma), Leiden 1881; [İnşr. Muhammed Abdülkâdir Saîd er-Râfiî — Ahmed eş-Şinkîti], Kahire 1325; [İnşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm], Küveyt 1960; Beyrut 1407/1987). 7. Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Kitâbü'l-Ezdâd fi kelâmi'l-'Arab* (İnşr. İzzet Hasan), I-II, Dımaşk 1963). 8. İbnü'd-Dehân, *el-Ezdâd fi'l-luğa* (İnşr. M. Hasan Âl-i Yâsîn), Bağdad 1963, *Nefa'îsü'l-maħtâtât* içinde). 9. Radıyyüddin es-Sâgânî, *el-Ezdâd* (İnşr. August Haffner, nâşirin *Şelâsetü kütüb fi'l-ezdâd*'ının zeylinde), Beyrut 1913, s. 221-254). 10. Muhyiddin Münşî (ö. 1001/1592), *Risâletü'l-ezdâd* (İnşr. M. Hüseyin Âl-i Yâsîn), *MMİlr.*, Bağdad 1404/1984, XXXV/2, s. 331-375).

Arapça'da ezdâdın varlığı, sayısı ve gelişmesi eski müellifler kadar çağdaş araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve bu konu onlar tarafından da incelenmiştir

(bk. bibl. ve Seyyid Ya'kûb Bekir, II, 108-110; Mansûr Fehmî, II [1935], s. 229-230).

BİBLİYOGRAFYA:

Enbârî, *el-Ezdâd* (İnşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut 1407/1987, nâşirin mukaddimesi, I, s. A-C, ayrıca bk. s. 1-3; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Kitâbü'l-Ezdâd* (İnşr. İzzet Hasan), Dımaşk 1963, I, 1-2; Müberred, *Me'ttefağa lafzuh ve'ħtelefe ma'nâh mine'l-Ķur'âni'l-mecîd*, Kahire 1350, s. 2-3; İbn Fâris, *eş-Şahîbî*, Beyrut 1984, s. 201-202; İbn Sîde, *el-Muħaşşas*, Beyrut 1398/1978, IV/13, s. 258-266; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 387-402; Muhammed b. Bedreddin el-Münşî, *Risâletü'l-ezdâd* (İnşr. M. Hüseyin Âl-i Yâsîn, *MMİlr.*, XXXV/2 [1404/1984] içinde), nâşirin mukaddimesi, s. 231-249; *Keşfü'z-zunûn*, I, 115-116; Bağdatlı Mehmed Fehmî, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabîyye*, İstanbul 1332, s. 153-154; Sezgin, *GAS*, VIII, 66, 73, 89-90, 94, 133, 153, 177-178; Muhammed el-Antâkî, *el-Vecz fî fıkhî'l-luğa*, Beyrut 1969, s. 394-398; Hüseyin Küçükakalay, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya 1969, s. 198-204; Seyyid Ya'kûb Bekir, *Nüşûş fî fıkhî'l-luğa*, Beyrut 1970, II, 103-237; Mustafa Sâdık er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Beyrut 1394/1974, I, 196-200; M. Hüseyin Âl-i Yâsîn, *el-Ezdâd fi'l-luğa*, Bağdad 1394/1974; a.mlf., "Risâletü'l-ezdâd li-Muħammed Cemâlidîdîn b. Bedreddîn el-Münşî", *MMİlr.*, XXXV/2 (1404/1984), s. 331-343; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 298-299; Ahmed Şerkâvî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut 1407/1987, s. 293-301; Mîşâl Âsî — Emîl Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'l-luğa ve'l-edebe*, Beyrut 1987, I, 423-425; Siddik Hasan Han, *el-Bülğa fî usûli'l-luğa* (İnşr. Nezir M. Mektebî), Beyrut 1408/1988, s. 340-342; Mansûr Fehmî, "el-Ezdâd", *MMLA*, II (1935), s. 228-244; Muħarrem Çelebi, "Arapça'da Ezdâd Meselesi", *DâîlîFD*, IV (1987), s. 35-50; D. Reig, "Antonymie des semblables et corrélation des opposés en arabe", *BEO*, XXIV (1971), s. 135-155; [G.] Weil, "Ezdâd", *IA*, IV, 431-433; a.mlf., "Aqdâd", *EI*² (İng.), I, 184-186; Abdülfettâh Bedevî, "el-Ezdâd", *DMİ*, II, 295-303.



MUħARREM ÇELEBİ

EZDÎ, İsmâil b. İshak

(bk. CEHDAMI).

EZDÎ, Yezid b. Muhammed

(يزيد بن محمد الأزدي)

Ebû Zekerıyyâ (Ebû Zekve)
Yezid b. Muhammed b. İyâs
el-Mevsîlî el-Ezdî
(ö. 334/945-46)

Musullu tarihçi ve muhaddis.

Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kadılık yaptığı bilinmekle beraber hangi şehirde ve hangi tarihlerde bu görevde bulunduğu tesbit edilememiştir. Ezdî, Muhammed b. Ah-

med b. Ebû'l-Müsennâ el-Mevsîlî, İshak b. Hasan el-Harbî, Ubeydullah b. Gannâm, Ali b. Hasan el-Kattân, Hasan b. Saîd b. Mihrân, Mutayyen el-Hadramî ve diğer bazı muhaddislerden hadis rivayet etmiş, kendisinden de Muzaffer b. Muhammed et-Tüsî, İbn Cümei' el-Gassânî ile Nasr b. Ebû Nasr et-Tüsî ve Ebû'l-Hasan b. Câmi' rivayette bulunmuşlardır. Hadiste hâfiz olan Ezdî'nin rivayet ettiği hadisleri öğrencisi İbn Cümei' el-Gassânî *Mu'cem*'inde toplamıştır.

Ezdî cesur bir âlim olup Abbâsiler devrinde yaşadığı halde eserinde onları açıkça tenkit etmiş, halife ve valilerin yaptıkları zulüm ve haksızlıklara yer vermiş, hatta Emevîler'in Abbâsiler'den daha hayırlı bir hânedan olduğunu söylemekten çekinmemiştir.

Eserleri. 1. *Târîhu'l-Mevsîl*. Musul'un tarihi hakkında yazılmış ilk eser olup mahallî tarih yazıcılığının güzel örneklerinden birini teşkil eder. Tamamı üç cilt olan eserin sadece II. cildi günümüze intikal etmiştir. Ezdî, 101-224 (719-838) yılları arasındaki olayları ihtiva eden bu ciltte Musul'da hüküm süren hânedanlar, burada meydana gelen önemli siyasî olaylar hakkında bilgi vermekte, Musul'da valilik ve kadılık yapanlarla diğer bazı önemli simaların biyografilerini anlatmaktadır. Ayrıca bazı valilerin faaliyetlerinden, bunların Dımaşk ve Bağdat'taki merkezî hükümetle olan ilişkilerinden, halifelerin Musul'un yönetimiyle ilgili düşüncelerinden, şehrin mâruz kaldığı felâketlerden, Musul ve civarına yerleşen Yemenli kabilelerin ensâbindan, siyasî sahadaki etkinlikleri ve savaşlardaki kahramanlıklarından, bu kabilelere mensup ünlü simalardan bahseder. Müellif eserini esas itibarıyla Musul'un tarihine tahsis etmekle beraber Abbâsî ihtilâli, zındıkların Halife Mehdî-Billâh ve Hâdî-İlelhak zamanındaki faaliyetleri, doğuda ve kuzeyde meydana gelen çeşitli savaşlar, Mu'tasım-Billâh devrindeki Türk nüfuzu ve Muhammed b. Hâmid et-Tüsî'nin Bâbek el-Hürremî ile savaşması gibi hususlardan da bahseder. Ezdî birçok konuda Taberî'nin *Târîh*'ini esas almış ve onun tesirinde kalmıştır. Bununla beraber Taberî'nin ve diğer tarihçilerin kaydettiği birçok önemli olaya eserinde yer vermemiştir. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un amcası Abdullah b. Ali'ye yazdığı eman mek-

tubunun tam metni ve bazı muhaddis ve âlimlerin hayatlarına dair mâlûmat sadece *Târîhu'l-Mevşil*'de bulunmaktadır. 700 beyit kadar şiirin yer aldığı eserde zaman zaman çeşitli ilmî meselelere ve tartışmalara da temas edilmektedir. Kitapta 124 (741-42) ve 152 (769) yıllarına ait olayların atlanmış olması ya müstensih hatası veya müellifin bu yıllarda cereyan eden olayları kayda değer görmemesiyle izah edilebilir. Ezdî kitabını çeşitli kaynaklardan ve şifahî rivayetlerden istifade ederek hazırlamıştır. İbn Ebû Tâhir Tayfûr, Taberî ve Ya'kûbî'nin *Târîh*'leri, Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-zeheb*'i, İbn Kuteybe'nin *el-Ma'ârif*'i, Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin *el-Ah-bârû't-ıvâl*'i, Ebû Ömer el-Kindî'nin *el-Vülât ve'l-kuğât*'i, Belâzürî'nin *Fütûhu'l-büldân*'i eserin başlıca kaynaklarını teşkil eder. Sahasındaki en başarılı çalışmalardan kabul edilen *Târîhu'l-Mevşil* siyasî tarih açısından olduğu kadar ilim, kültür ve medeniyet tarihi bakımından da değerli ve orijinal bir kaynaktır. İzzeddin İbnü'l-Esîr ve İbn Haldûn gibi pek çok tarihçi Musul tarihîyle ilgili olaylarda *Târîhu'l-Mevşil*'i kaynak olarak kullanmış, hatta bazı kısımları iktibas etmiştir. Bilinen tek nüshası Chester Beatty koleksiyonu (Dublin-İrlanda) arasında bulunan (nr. 3030) *Târîhu'l-Mevşil*'in Kahire Dârü'l-kütübîl-Mısriyye (Tarih, nr. 2475) ve el-Hizânetü't-Teymûriyye'de fotokopileri (Tarih, nr. 2303) mevcuttur. Eser Ali Habîbe tarafından neşredilmiştir (Kahire 1387/1967). 2. *Kitâbü Ṭabakâti'l-muhaddişin*. Kaynaklarda adı *Kitâbü Ṭabakâti'l-ulemâ' min ehli'l-Mevşil*, *Kitâbü Ṭabakâti'l-ulemâ' ve'l-muhaddişin min ehli'l-Mevşil*, *Ṭabakâti'l-ulemâ' bi'l-Mevşil*, *Ṭabakâti ehli'l-Mevşil*, *Ṭabakâti muhaddiş ehli'l-Mevşil*, *Târîhu muhaddişil-Mevşil* gibi değişik şekillerde kaydedilen (Ezdî, s. 301; Yâkût, V, 225; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 297; İbn Mâkûlâ, I, 176-177) ve başta muhaddisler olmak üzere Musul'da yetişmiş âlimlerin biyografilerini ihtiva eden eser zamanımıza intikal etmemiştir. Hakkındaki bilgiler çeşitli ricâl ve tabakat kitaplarında mevcut nakil ve iktibaslara dayanmaktadır. 3. *el-Kabâ'il ve'l-hıtaṭ*. Musul'a gelip yerleşen çeşitli kabilelerin kollarından, nesplerinden, onlarla ilgili haber ve rivayetlerden ve İslâmî devirde yetişen âlim ve fakihlerden bahseden bir eser olup (Ezdî, s. 96) günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezdî, *Târîhu'l-Mevşil* (nşr. Ali Habîbe), Kahire 1387/1967, nâşirin mukaddimesi, s. 6-31; İbn Cümei' el-Gassânî, *Mu'cemü's-şüyûh* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1407/1987, II, 379; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 176-177; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 225; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 11; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XV, 386-387; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 894-895; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, III, 257, 261-262; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 297; Sehâvî, *el-İ'ân bi't-tevbiḥ*, s. 283; Süyûtî, *Ṭabakâti'l-huffâz* (Ömer), s. 366; *Keşfü'z-zunûn*, I, 307; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 210; A. J. Arberry, *The Chester Beatty Library A Hand List of the Arabic Manuscripts*, Oxford 1955, I, 11; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, XIII, 238; Sezgin, *GAS*, I, 348, 350; Münecid, *Mu'cem*, III, 49-50; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 121, 153-154, 482, 545; a.mlf., "al-Azdi", *El'* (İng.), I, 813; Paul G. Forand, "The Governors of Mosul According to al-Azdi's Tarih al-Mawsil", *JAOS*, LXXXIX (1969), s. 88-105.



ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

EZEL

(الزل)

Başlangıçsız zaman, zihnen başlangıçlı düşünümeyen süre, varlığın geçmişi sonsuzca devam etmesi anlamında felsefe ve kelâm terimi.

Sözlükte *kıdem** ile eş anlamlı olarak "başlangıç olmama" anlamına gelir. Ezel kelimesinin "şiddet, darlık, hapislik" mânasındaki ezl köküyle bir anlam ilişkisi bulunmamaktadır. Bu sebeple bazı dil bilginleri ezelin, "yok olmadı, zeval bulmadı" mânasındaki *lem yezel* fiilinden ihtisar edilmiş olabileceğini (lemyezel — yezeliyyûn — ezeliyyûn — ezel) düşünmüşlerdir (bk. *Lisânü'l-‘Arab*, "ezl" md.).

Ezel ve ezeli kelimeleri Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde geçmez. Ancak Hadîd süresinin 3. âyetinde yer alan, "O evveldir ve âhirdir" ifadesindeki "evvel" kelimesi İslâm âlimleri tarafından Allah'ın ezeli olduğu mânasında anlaşılmıştır. Ayrıca halk, ibdâ', inşâ, tekvin gibi hususlara dair âyetlerle Allah'ın doğmuş olmadığını, bir benzerinin bulunmadığını, hiçbir şeye ihtiyacı olmayıp her şeyin ona muhtaç olduğunu, bütün kusurlardan münezzehe bulunduğunu ifade eden âyetler de dolaylı olarak Allah'ın varlığının ezeli ve kadîm olduğunu, O'ndan başka hiçbir varlığın bu vasıfla nitelendirilemeyeceğini göstermektedir. Aynı mahiyetteki anlatımlar hadislerde de görülür. Bundan başka Allah'ın doksan dokuz isminin sıralandığı hadiste ezeliyeti ifade eden *evvel*, *mübdi'*, *tâm* gibi isimlerle birlikte ezeli ile aynı mânaya gelen *kadîm* ismi de zik-

redilmiştir (İbn Mâce, "Du'â", 10). "Kendisizle birlikte hiçbir şey yokken Allah vardı" anlamındaki hadis (*Müsned*, IV, 431, 432; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", I, "Tevhîd", 22; Tirmizî, "Menâkıb", 74), İslâm âlimlerince Allah'ın ezeli olduğu mânasında anlaşılmıştır. Kur'an ve Sünnet'te Allah'ın varlığının bir başlangıcı bulunmadığı yönündeki bu doğrudan veya dolaylı ifadeler sebebiyle bütün müslümanlar, Allah'ın varlığı ve birliği gibi itikadî esaslar yanında ezeli ve ebediliği konusunda da görüş ve inanç birliğine varmışlardır.

Özellikle vahdet-i vücûdçu düşünürlere göre Allah'ın dışındaki bir kısım varlıklara da ezeli sıfatı nisbet edilebilir; meselâ *a'yân-ı sâbite**nin Allah'ın ilminde ezeli olduğu söylenir. Ancak bu nisbî ve itibarî bir ezeliyet olup gerçek anlamda ezellilik yalnız Allah'a mahsustur. Bu farkı vurgulamak üzere Allah'ın ezelliliği için "el-ezeli'l-mutlak" veya "ezeli'l-âzâl" terkipleri kullanılmıştır (Abdülkerim el-Cilî, I, 101-102, 104). Ayrıca İslâmî literatürde "kadîm" ve "ezeli" anlamında *lem yezel*, "bâkî" ve "ebedî" anlamında *lâ yezâl* tabirleri de geçmektedir.

İlk İslâm filozofu olarak bilinen ve aynı zamanda kelâmcılarla yakın ilişkisi bulunan Ya'kûb b. İshak el-Kindî, ezeli terimini "yok olması imkânsız varlık" diye tarif eder. Ona göre ezelinin varlığı için bir başlangıç düşünülemez, çünkü sürekli olarak vardır. Varlığı başkasına bağlı değildir, bu sebeple onun illeti yoktur. Ezeli varlık istihâle geçirmez; çünkü istihâle bir değişmedir ve ezeli varlık değişmez, eksiklikten tamlığa doğru da olsa başkalaşmaz. Ezelinin eksik varlık olması mümkün değildir; zira o, kendisini daha yetkin kılacak bir duruma doğru değişime uğramaz. Şu halde ezeli varlık zorunlu olarak tamdır (*Resâ'il*, s. 113-114). Öte yandan maddî varlık cinsleri ve türleri olan varlıktır, ezelinin ise cinsi yoktur; buna göre maddî varlık ezeli olamaz. Kindî çeşitli akilî deliller göstererek hareket ve zamanın da ezeli olmadığını ispatlamakta ve sonuç olarak sadece "gerçek bir" yani Allah'ın ezellilikle nitelendirilebileceğini ortaya koymaktadır (a.e., s. 113-122, 153, 215). Fârâbî'ye göre de tam anlamıyla ezeli olan sadece "ilk varlık" yani Allah'tır. Zira ilk varlık diğer bütün varlıkların ilk sebebidir. O bütün eksiklik çeşitlerinden münezzehtir; en şerefli ve en kadîm varlıktır. O bilfiil vardır; bilkuvve var olduğu, yahut herhangi bir şekilde yok olmasının da mümkün bulunduğu düşünülemez.